

УДК 377.091

ФЕДОСОВА Ірина Василівна,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач
кафедри, ДВНЗ «Приазовський державний технічний
університет»

e-mail: irivasilevna1964@gmail.com

ВПЛИВ ІМПЕРСЬКОГО УРЯДУ РОСІЇ НА ПОЧАТКОВУ ПРОФЕСІЙНУ ОСВІТУ ДОНБАСУ

Царський уряд Олександра I здійснив реформування освітньої системи Росії. На початку XIX ст. були прийняті статuti, які регламентували структуру і принципи побудови народної освіти в країні і які прямо відображувалися на українському шкільництві.

Політика реформ проводилася царизмом одночасно з політикою репресій проти української культури. Уряд не дозволяв навчатися українською мовою. Головний напрямок освітньої політики російського царизму в Україні: не допустити українську мову в школу. Становище стало поліпшуватися після проведення реформ. У 70-х рр. XIX ст. земства сприяли відкриттю нових шкіл, опікувалися змістом і методикою навчання. Вони збільшували асигнування на утримання та будівництво шкіл. Можливість навчатися надавалось усім, але висока оплата не давала це здійснити. Закінчення реальної гімназії надавало право вступу до вищої технічної школи, а випускниці жіночої гімназії взагалі ніяких перспектив продовжувати освіту не мали. Консервативна політика російського уряду була спрямована на приборкання наростаючих незадоволень системою освіти. У цілому більшість передових ідей реформування шкільної освіти залишилися на рівні проєктів, тобто на папері.

Ключові слова: *початкова професійна освіта; імперський уряд; реформування освіти.*

Наприкінці XIX – на початку XX ст. переважна частина українських земель належали Російській імперії, і все, що траплялося всередині держави, безпосередньо віддзеркалювалося на розвиток системи початкової професійної освіти. Період прийняття урядових актів в історії України висловлюється завершенням промислового перевороту, переходом до індустріального суспільства, що потребувало освічених робітників в усіх

сферах; загостренням політичних, національних рухів проти існуючої самодержавної системи, наростанням громадського руху проти чинної станової системи освіти.

«Полное собрание законов Российской империи» є глобальним джерелом, в якому цілісно, історично сформований комплекс законів, які існували в Російській імперії. Цей комплекс законів допомагає дослідити основні моменти політики імперського уряду. Чималий хронологічний період збірки законів дає змогу простежити еволюцію законотворчості, політичну спрямованість діяльності уряду і особливості регіональної політики, зокрема Донбасу [1].

Реформи 1860–1870-х рр. торкнулися освітньої сфери та цензурної справи. Згідно із «Положенням про початкові народні училища», прийнятим 14 липня 1864 р., впроваджувалась єдина система уніфікованої початкової освіти. Право засновувати початкові школи мали як державні та громадські установи, так і приватні особи, але контроль за навчальним процесом мали здійснювати повітові та губерньські шкільні ради, що складалися з представників адміністрації, земств і духовенства [2].

Оскільки початкова професійна освіта також підпорядковувалась меті виховання релігійності та вірнопідданства, «Положення» передбачало призначення головою губерньської шкільної ради церковного архієрея та обов'язкове викладання в школі «Закону Божого» і церковного співу. Із загальноосвітніх дисциплін вводилися навчання грамоти, арифметики, географії, малювання тощо.

Статутом від 19 листопада 1864 р. впроваджувались нові перетворення в галузі освіти. В країні створювалася система класичних та реальних гімназій для хлопців та дівчат. Можливість навчатись надавалось усім, але висока оплата не давала це здійснити. Закінчення реальної гімназії надавало право вступу до вищої технічної школи, а випускниці жіночої гімназії взагалі ніяких перспектив продовжувати освіту не мали, оскільки мета навчання для жінок визначалась статутом як виховання «дружини і матері сім'ї».

У 1865 р. в галузі цензури була проведена реформа. Царський уряд здійснив суворий нагляд за органами друку, щоб проникнення революційних ідей серед народу не поширювалось. За цим статутом цензурні установи вилучалися з відання міністерства народної освіти й передавалися міністерству внутрішніх справ, у складі якого були створені Головне управління у справах друку та Центральний комітет іноземної цензури [2].

У другій половині XIX ст., розвиток української культури відбувався в умовах колонізаторських політичних режимів, що панували в Україні. Найбільше вони докучали народній освіті. Початкових і середніх шкіл не вистачало. До скасування кріпосного права в Російській імперії (1861 р.) освіта в Україні, особливо початкова, занепадала. Дворяни вважали, що освіта селянам не потрібна. Царський уряд майже зовсім усунувся від матеріального утримання початкових шкіл.

Наприкінці XX ст. статистичний аналіз джерел говорить, що в Донбасі концентрація євреїв в містах та селах була максимальною, а політика імперського уряду щодо представників єврейського населення не була однозначною і постійно змінювалась у тому чи іншому напрямку, але загалом вона мала обмежувальний характер [3].

Законодавство Російської імперії відносило євреїв Донбасу до тієї категорії «іногородців», чії права визначалися особливими законами. Особливих правил було дуже багато. Вони охоплювали всі сторони життя євреїв і були вміщені майже в кожному томі зібрання законів. Ці правила стосувалися не лише права проживання й пересування, а й віри та зовнішніх виявів релігійного життя євреїв, особистих прав представників цієї національності, а також їхньої освіти.

«Положення» передбачало різні заходи в усіх сферах життя євреїв. У розділі «Про освіту» (§ 1–10) йшлося про надання євреям можливості навчатися в російських народних училищах, гімназіях, університетах, як і дітям інших національностей. Якщо ж євреї не хотіли віддавати дітей до державних шкіл, то мали право за власні кошти засновувати спеціальні єврейські школи з викладанням однієї з мов – російської, польської чи німецької [1]. З 1844 р. відкривалися приватні єврейські училища талмуд-тори для бідних та сиріт, приватні домашні хедери-ешибоми для підготовки рабинів. На територіях Маріупольського та Бахмутського повітів земства сприяли відкриттю єврейських училищ [4].

Зміни в галузі освіти стали відчувати на початку 60-х років. Нова інтелігенція, серед яких були студенти, об'єднувалася в громади, які жваво займалися створенням недільних шкіл. Навчання та мовлення в багатьох таких шкіл було українською. Видавалися книжки,

зокрема й «Буквар» Т. Шевченка. Але у 1862 р. імперський уряд закрив недільні школи і заарештував їх організаторів. Викладацький склад також потрапив за ґрати.

Стан поліпшився після урядових актів 70-х років. Тоді земські установи почали відкривати нові школи та робити асигнування на їх утримання. Основними напрямками земської діяльності були: *освіта*, благодійництво, культура, медицина, тощо. Але компетенція земств була обмежена. Згідно з циркулярами 1868–1874 рр. їх було усунуто від завідування шкільною освітою [5], тобто, від безпосереднього впливу на зміст, методи, форми і організацію навчального процесу.

Проте, земства відіграли велику роль в організації народної освіти Донеччини. Саме завдяки земській діяльності культурно-просвітницьке життя мало розвиток. Історичні документи свідчать, що розвиток освіти в другій половині XIX ст. знаходився у стані занепаду. Школи знаходилися на громадському утриманні і навчання дітей майже не приділялася увага, бо коштів на це не було [6]. Значно більше уваги уряди імперій приділяли середній освіті, адже вона вважалася основою вищої освіти, яка готувала фахівців державного управління, народного господарства, культури й науки [7].

Для розмежування реальної та класичної освіти 1871 р. було проведено реформу освіти. Реальні гімназії перетворилися на реальні училища. Вони давали чітко виражену професійну спеціалізацію, готували учнів до практичної діяльності. Промисловість, що розвивалася, потребувала значної кількості спеціалістів з різних галузей господарювання. У 1888 р. було затверджено «Основні положення про промислові училища», згідно з якими створювалася система промислової технічної освіти. Училища забезпечували кваліфікованими кадрами залізничний транспорт, гірничу, металургійну, цукрову промисловість [8]. Проте політика імперського уряду не була розрахована на те, щоб Донеччина скористалася дивідендами зі свого промислового та економічного розвитку. Дотримуючись традиційної політики використання економічного потенціалу українських земель задля задоволення загальноімперських потреб, російський уряд використовував для цього, у пореформену добу, нові форми.

У кінці XIX ст. промисловість Донбасу приносила 26% загальноімперського прибутку, однак на власні потреби використовувала не більше половини від цієї суми. Решта покривала потреби інших регіонів імперії. Засобом перекачування капіталів з українських губерній до центру стала також політика ціноутворення. Ціни на сировину, що відправлялася зі Сходу України, були набагато нижчими, ніж вартість російських товарів, які надходили з імперського центру. Внаслідок цього українські капітали фінансували розвиток інших регіонів [9].

Наприкінці XIX ст. імператор призначив міністром народної освіти М.П. Боголепова, який після відвіданя шкіл навчальних округів, зокрема Київського, Одеського, Харківського, у «Циркулярі міністра попечителям навчальних округів про створення особливої комісії в питанні про поліпшення в освіті» від 8 липня 1899 р. поставив питання про реформування початкової професійної освіти. МНО визнало скарги педагогів і батьків недоліками школи й водночас проблемами, які потребують негайного розв'язання [10; 11].

У 1900 р. міністр народної освіти подав цареві на розгляд програму реформування початкової професійної освіти. Основними положеннями її є такі: поліпшення матеріального становища й фахової підготовки вчителя; збереження існуючих типів навчальних закладів – гімназій і реальних училищ; унесення змін до навчальних планів гімназій і реальних училищ, розробка єдиних навчальних програм для початкових класів з метою полегшення переходу з реальних училищ у класичні гімназії і навпаки [12].

Слід зазначити, що Міністерство народної освіти за часів М.П. Боголепова сконцентрувало свою увагу на реформуванні освіти. Інноваційний потенціал полягає у врахуванні громадсько-педагогічної думки в реформаційному курсі; проголошенні реорганізації існуючих навчальних закладів (класичні гімназії і реальні училища) у напрямі зближення навчальних програм, змісту освіти; створенні нового типу навчального закладу – єдиної восьмирічної загальноосвітньої школи з фуркацією в старшому відділенні; покращенні матеріального становища та фахової підготовки вчителя тощо. У сфері початкової професійної освіти було збільшено асигнування на її потреби, реорганізовано систему кредитування, затверджено єдині навчальні програми в початкових народних училищах [13].

24 березня 1901 р. Микола II призначив міністром народної освіти професора П.С. Ванновського, якому доручив в умовах громадського напруження розробити план реформування освіти, де звернути увагу на виховання дітей та молоді. Важливими

практичними реформаційними заходами Міністерства П.С. Ванновського було розробка нових програм і навчальних планів з усіх предметів для існуючих гімназій і реальних училищ, а також нового типу школи; скасування перевідних іспитів і встановлення порядку переведення учнів з класу в клас на основі річних оцінок [14].

Аналіз джерел показав, що Міністерство народної освіти за часів П.С. Ванновського, як і в попередні роки, зовсім мало уваги приділяло реформуванню початкової освіти. Так, з березня 1902 р. працювала комісія у складі представників Міністерства народної освіти. Вона розглядала завдання початкових професійних училищ; нові типи початкових шкіл; мову викладання в них; засоби їх утримання; матеріальне забезпечення вчителів тощо. На жаль, про результати роботи цієї комісії інформації у пресі не було [15, с. 79].

Як свідчать джерела, учений комітет розробив проект «Статуту гімназій, прогімназій і підготовчих шкіл», в основу якого лягли урядом акти та проекти реформування шкільної освіти. Новими положеннями в цьому документі були такі: «Замість ліквідованого підготовчого класу проектується підготовча школа, в якій учні проходять курс початкового училища двох перших класів гімназій»; «зберігається поділ гімназії на два типи: з однією і двома давніми мовами»; до обов'язкових предметів навчання віднесено Закон Божий, російську мову, латинську мову, дві нові мови, переважно французьку і німецьку, історію, географію природознавство, математику і космографію, фізику, філософську пропедевтику, малювання, чистописання, хоріві співи, заняття фізичними вправами і, де можливо, ручну працю [10, с. 109].

Отже, наприкінці XIX ст. шкільна освіта в Російській імперії реформувалася у контексті чіткої регламентації з боку царя. У розробці основоположних законодавчих освітніх документів та урядових актів враховувалися попередні проекти, однак деякі положення поступово нівелювалися.

Треба зробити висновок, що соціально-економічні зрушення й потреби економіки, зростання громадсько-педагогічного руху в Російській імперії, до якої на рубежі XIX і XX ст. входило більшість українських земель, зокрема Донбас, реформаційні процеси в країнах Західної Європи змусили царський уряд поставити питання про реформування освіти. Попри урядову політику громадськістю ініціювалося питання щодо впровадження загальної народної початкової освіти. Незважаючи на те, що через консервативну політику російського уряду, спрямовану в основному на приборкання наростаючих незадоволень системою освіти і суспільним ладом, у цілому більшість передових ідей щодо реформування шкільної освіти залишилися на рівні проектів, тобто на папері, проголошення освітньої реформи сприяло виникненню хвилі громадсько- педагогічного руху. Учителі, вчені, освітяни на сторінках преси, працюючи в міністерських комісіях, обговорювали не лише проблеми шкільної освіти, а й проектували її майбутнє, розробляли шляхи й засоби здійснення освітніх реформ. Таким чином закладалися теоретичні основи реформування освітньої галузі, що стало підґрунтям для організації і проведення подальших реформ у розвитку початкової професійної освіти.

Список використаних джерел

1. Негода Ю. С. Законодавчі акти Російської імперії як джерело з історії релігійного життя німецькомовного населення півдня України (друга половина XVIII – XIX ст.). *Історичні і політологічні дослідження*. 2013. № 1 (51). С. 27–34.
2. Реформи царського уряду на Наддніпрянщині у 1860–1870-х рр.: спроби модернізації суспільства. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=3510>.
3. Копыл А. Евреи в Бахмуте. *Рідний край*. 1995. №1.
4. Федяев С. В. Еврейские школы Бахмута. *Бахмутський часопис*. Артемівськ, 1997. №5–6. 127 с.
5. Різниченко С. Законодавча політика царизму та її наслідки в земському питанні (1864–1917). *Наукові записки : Зб. праць молодих вчених та аспірантів*. Т. 3. Київ, 1999. 145 с.
6. Татаринов С. Й., Єфімов Д. В. Внесок земства у професійну підготовку вчителів Катеринославщини на початку XX століття. *Theoretical & Applied Science. Economy, technology, education and prospects for 2014*. Malmö, Sweden, 2014. С. 56–60.
7. Турченко Ф. Г., Мороко В. М. Історія України. Друга половина XVIII – початок XX ст. 9 клас. Київ: Генеза, 2007. 354 с.
8. Гуревич Я. К вопросу о реформе среднего образования. *Русская школа*. 1899. №11. С.145–146.
9. Лось Ф. Є. Робітничий клас України в 1907–1913 рр. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 142 с.
10. Степанов С. Обзорение проектов реформы средней школы в России, преимущественно в последнее шестилетие (1899–1905 гг.). *Журнал Министерства народного просвещения*. 1907. №2. С.73–122.
11. Хрестоматія з історії педагогіки. / Склав Н.А. Желваков. Харків: Радянська школа, 1936. Т.IV., Ч.II. 492 с.
12. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802–1902. Спб.: Издание Министерства народного просвещения, 1902. 785 с.

13. Березівська Л.Д. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: дис ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2009. 316 с.
14. Обзор деятельности учрежденной с высочайшего соизволения при Министерстве народного просвещения комиссии по преобразованию средней школы. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1901. №7. С.77–125.
15. Вести о реформах, касающихся народного образования. *Вестник воспитания*. 1907. С.79–80.

References

1. Negoda, Yu.S. (2013). Legislation of the Russian Empire as a source for the history of the religious life of the German-speaking population of the south of Ukraine (second half of XVIII – XIX centuries). *Historical and political studies*, 1(51), 27–34. (Ukr.).
2. *Reforms of the imperial government in Naddnyprianschina Region in 1860-1870's.: attempts to modernize society*. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=3510>. (Ukr.).
3. Kopyl, A. (1995). Jews in Bakhmut. *Native land*, 1. (Ukr.).
4. Fedyaev, S.V. (1997). Jewish Schools in Bahmuth. *Bakhmut magazine*, 5–6. Artemivsk. (Ukr.).
5. Ryznichenko, S. (1999). Legislative policy of tsarism and its consequences in the Zemsky question (1864–1917). Scientific Notes. *Collected Works of Young Scientists and Postgraduate Students*. Vol. 3. In V.K. Boriak, M.O. Naumko. Kyiv. (Ukr.).
6. Tatarinov, S.Y., Efimov, D.V. (2014). Contribution of zemstvos to the professional training of teachers of Ekaterinoslav region at the beginning of the twentieth century. *Theoretical & Applied Science. Economy, Technology, Education and Prospects for 2014*, 56-60. Malom, Sweden. (Ukr.).
7. Turchenko, FG, Moroco, V.M. (2007). *History of Ukraine. The second half of the XVIII – the beginning of the XX century*. Grade 9. Kiev: Genesis. (Ukr.).
8. Gurevich, Ya. (1899). To the question of the reform of secondary education. *Russian School*, 11, 145–146. (Rus.).
9. Los, F.E. (1962). *The working class of Ukraine in 1907–1913*. Kyiv: Publishing house of the Academy of Sciences of the USSR. (Ukr.).
10. Stepanov, S. (1907). Review of secondary school reform projects in Russia, mainly in the last six years (1899–1905). *Journal of the Ministry of Education*, 2, 73–122. (Rus.).
11. Textbook on the history of pedagogy. (1936). In N.A. Zhelvakov (Compiler). Vol. 4, Part II. Kharkiv: Soviet school. (in Ukr.).
12. Rozhdestvensky, S.V. (1902). *Historical overview of the activities of the Ministry of Public Education. 1802–1902*. St. Petersburg: Publication of the Ministry of Public Education. (Rus.).
13. Berezivska, L.D. (2009). *Organizational and Pedagogical Principles of Reforming School Education in Ukraine in the 20th Century*. (Doctor of Sciences Dissertation). Kyiv: Institute of Pedagogics of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. (in Ukr.).
14. Review of the activities established at the highest level at the Ministry of Public Education of the Commission for the Conversion of High School. (1901). *Journal of the Ministry of Public Education*, 7, 77–125. (Rus.).
15. To report on reforms related to public education. (1907). *Bulletin of Education*, 79–80. (Rus.).

FEDOSOVA Irina,

Doctor of sciences in Pedagogy, professor, head of department,
SHEU "Priazovsky State Technical University"
e-mail: irivasilevna1964@gmail.com

IMPACT OF RUSSIAN IMPERIAL GOVERNMENT IN THE DONBAS PROFESSIONAL EDUCATION IN THE PRIMARY EDUCATION

Abstract. *The imperial government of Alexander I made the reform of the educational system of Russia. The statutes regulating the structure and principles of building public education in the country were adopted and were directly reflected in the Ukrainian school at the beginning of the 20th century.*

Policy of reforms was carried out by the emperor simultaneously with the policy of repression against the Ukrainian culture. The government was not allowed to learn Ukrainian. The Valuev Circular and the Ems Decree clearly identified the main direction of the educational policy of imperialism in Ukraine: prevent Ukrainian from school. Situation began to improve after the reforms and county council promoted the opening of new schools, were concerned with the content and teaching methods in the 70's of the XIX century. They increased spending on maintenance and construction of schools.

Initial vocational education was subordinated to the goal of education of religiosity and true citizenship. The "Provision" provided for the appointment by the head of the provincial school council of the church bishop and compulsory teaching at the school of the "Law of God" and church singing. The disciplines were introduced teaching grammar, arithmetic, geography, drawing from general education.

Industry developed and demanded a large number of specialists from various fields of management. The schools provided skilled staff with railway transport, mining, metallurgy, and sugar industry. The policy of the imperial government was not designed to allow the Donetsk region to use dividends from its industrial and economic development. Economic potential of Ukrainian lands following the traditional policy of using to meet the imperial needs, in post-reform days the Russian government used new forms.

We took into account previous projects in developing basic educational legislative documents and government regulations, some provisions gradually level. The opportunity to study was provided to everyone, but

the high payment did not allow it to be realized. Completion of a real gymnasium gave the right to enter a higher technical school, graduates of the women's gymnasium did not have any prospects to continue education at all. The purpose of education for women was defined as the charter of education "wife and mother of the family." The conservative policy of the Russian government was aimed at curbing the growing dissatisfaction with the education system. Most advanced ideas of reforming school education remained at the level on paper of projects.

Keywords: *primary vocational education; imperial government; reforming education.*

*Одержано редакцією 30.08.2017
Прийнято до публікації 12.09.2017*